

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.11-22

UOT: 343.811

**Azərbaycanda həbs yerlərində ədəbiyyatla təmin olunma hüququ:
nəzəri və praktiki məsələlər**

Xülasə: İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquqi və bədii ədəbiyyat, qəzet, jurnal və yazı ləvazimatları ilə təmin edilməsi qanunvericilikdə bu və ya digər formada təsbit edilmişdir. Müəllif məqalədə bu sahədə normativ hüquqi tənzimləmənin yetərli olub-olmamasını araşdırmış, təcrübədə olan problemlərə aydınlıq gətirmiş, yerli və beynəlxalq hüquqi sənədləri təhlil etmişdir. Həmçinin, məqalədə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyata əlçatımlığı məsələsi Azərbaycanla oxşar hüquq sisteminə malik olan xarici ölkələrintəcrübəsi əsasında müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Bundan əlavə, məqalədə tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbsdə saxlandlıqları dövrə onların rejimə tabe olması və yüksək mənəvi ruhda saxlanması nöqtəyi-nəzərindən ədəbiyyat, qəzet və jurnalların əldə edilməsi üzrə qaydalar araşdırılmış, həmin şəxslərin ədəbiyyat təminatı ilə bağlı hüquqi məhdudiyyətlər təhlil edilmiş, müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçiliyi oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterlinəşrlərin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi üçün nəzəri əsaslar və praktiki yollar göstərilmişdir.

Məqalənin yekununda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyata əlçatımlıq hüququnun normativ tənzimlənməsində mövcud problemlər təhlil edilərək, əldə olunan nəticələr əsasında təhlil edilən hüququn təmin olunması səviyyəsinin artırılması istiqamətində müvafiq hüquqi və praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: həbs yeri, tutulmuş şəxs, həbs edilmiş şəxs, müharibə, zorakılıq, ekstremizm, terror, qəddarlıq, milli düşmənçilik, dini düşmənçilik, sosial ədavət, pornoqrafiya materialı, müvəqqəti saxlama yeri, kitabxana

I. Giriş

Müasir dövrümüzdə bir çox ölkələrdə həbsdə saxlanılan şəxslərin ədəbiyyat, qəzet, jurnal və yazı ləvazimatlarını əldə etməsi adətən həmin müəssisələrdə təşkil olunmuş kitabxana, köşk və yaxud internetə çıxışı olmayan elektron kitablar vasitəsilə təmin edilir və idarə olunur.

Azərbaycanda həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin həbs yerinin kitabxanasında olan ədəbiyyatdan istifadə etməsi və ya öz vəsaiti hesabına yazı ləvazimatlarını, ədəbiyyatı, qəzet və jurnalları əldə etməsi ilə bağlı hüquqları və məhdudiyyətləri “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra – Qanun) 23-cü maddəsi ilə tənzimlənir.

*Abasova Günay Xanoğlu qızı - Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu Hüquqi tədqiqat şöbəsinin hüquq tədqiqatçısı, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü. E-mail: g.abasova@inbox.ru

Məhkumların saxlanması ilə bağlı beynəlxalq hüquqda və müvafiq beynəlxalq standartlarda təsbit olunmuş fundamental prinsiplərdən biri onların insan kimi ləyaqətinə hörmət edilməsi və islah müəssisələrində humanist saxlanılmasıdır [11, s. 63].

Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyat əldə etmə hüququnun təmin edilməsi müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətin insan haqları, kriminogen şəxsiyyətlərin islahı və reinteqrasiyasına dair hüquqi və sosioloji baxışların dəyişməsi ilə bağlıdır. Məsələn, Rusiyada “1900-cü ildən sonra siyasi məhbuslara məzmunu əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş ədəbiyyat almağa icazə verildi. Bu tələbatı ödəməkdən ötrü onlar kitabları yalnız həbsxana kitabxanasından ala bilirdilər” [4, s. 200]. Digər misal, SSRİ Xalq Daxili İşlər Komissarlığının 001167 sayılı Əmri ilə təsdiq edilmiş 02.10.1939-cu il tarixli “SSRİ XDİK-nin əmək islah düşərgələrinin istintaq təcridxanaları haqda müddəaları”nın 23-cü maddəsinin “v” bəndinə əsasən, saxlanılan şəxslərin kitabxanadan götürülən kitablardan istifadə etmək hüququ vardı. Lakin daxili rejimi pozan şəxslər barəsində 15 sutkayadək kitablardan məhrum etmə tənbeh növü (maddə 29, “v” bəndi) də tətbiq edilirdi [10].

ABŞ Ali Məhkəməsinin hakimi cənab T.Marşall Procuiner v. Martinez (416 U.S, 428 (1974) işində bildirmişdir ki, “...həbsxana qapıları həbs yerlərində saxlanılan şəxsin arxasına çırpılarda o, insani keyfiyyətini itirmir; onun ağılı yeni fikirlərə açıqdır; azad və açıq fikir mübadiləsi ilə qidalanmaqdan əl çəkmir; onun özünə hörmət ehtiyacı bitmir; nə də özünü təsdiq etmə kimi axtarışı yekunlaşmır” [17]. Bu səbəbdən, ədəbiyyat hüququnun var olması insanın ləyaqətli həyat yaşamasının bir ünsürü kimi qəbul edilir və hüquqi dövlətdə insan azadlığının məhdudlaşdırıldığı yerdə də təmin edilməlidir.

II. Azərbaycanda ədəbiyyatın və yazı ləvazimatlarının əldə edilməsi hüququnun xüsusiyyətləri

Qanunverici tərəfindən kitab və dövrü nəşrlərlə büdcə təminatı ilə yanaşı, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ticarət şəbəkəsi vasitəsilə ədəbiyyat almaq, habelə qəzet və jurnallara məhdudiyyətsiz abunə olmaq imkanı tanınır və bu hüquq Qanunun 23-cü maddəsi ilə bərabər, məhkumlar üçün AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 86-cı maddəsində də təsbit edilmişdir.

Lakin həbs yerində saxlanılan şəxslərin əldə etdikləri ədəbiyyat və yazı ləvazimatlarının qəbul etdikləri bağlamanın çəkisinə daxil olmaması barədə xüsusi qayda müəyyən edilməmişdir. Belə ki, “...tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərə özlərində saxlamağa, əldə etməyə, bağlama və banderollarda göndərilməsinə, sovqatlarda gətirilməsinə icazə verilmiş əşyaların, malların və ərzaq məhsullarının Siyahısında həmin şəxslərə məxsus əşyaların ümumi çəkisinin bütün hallarda 50 kq-dan artıq olmaması...” barədə məhdudiyyət vardır [19]. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərdən fərqli olaraq, məhkumların əldə etdikləri ədəbiyyat, qəzet və jurnallar onlara aid bağlama çəkisinə daxil edilmir (Bax: AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 86-cı maddəsi) [20]. Qanunvericinin məhbuslara həbs yerində saxlanılan şəxslərlə müqayisədə fərqli, daha loyal qayda müəyyən etməsi heç nə ilə əsaslandırılmamışdır. Hər iki sosial qrup azadlıqdan faktiki olaraq məhrum edilmişdir və onların kitab, qəzet, jurnal oxumağa ehtiyacı vardır. Lakin məhbusların əldə etdikləri kitablar 50 kq çəki məhdudiyyətində olan banderola daxil deyil, həbs yerində saxlanılan şəxsin aldığı kitablar isə banderolun çəkisinə daxil edilir.

Müasir qanunvericinin pozitiv yanaşmalarından biri kimihəbs yerlərində saxlanılan şəxslərin cərimə təcridxanasına yerləşdikləri zaman ədəbiyyata əlçatımlıq hüququna məhdudiyyət qoymamasını nümunə gətirmək olar. “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nın 34.4-cü bəndinə əsasən, “...cərimə təcridxanasına yerləşdirilmiş həbs edilmiş şəxslərə ...müəyyən olunmuş

sayda kitab (jurnal) və ədəbiyyat götürməyə icazə verilir” [19]. Nəticə etibarilə belə qənaətə gəlmək olur ki, qanunvericiliklə şəxsə tətbiq edilən tənbeh tədbirləri onun intellektual azadlığının, şəxsi inkişaf və məlumat əldə etmək hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas vermir.

III. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyat seçiminə məhdudiyyətlər: hüquqi və praktiki əsaslar

Qanunun 23.2-ci maddəsinə əsasən, “...Tutulmuş şəxslərə müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terroru və qəddarlığı təbliğ edən, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan, habelə pornoqrafiya xarakterli nəşrlər əldə etmək, saxlamaq və ya onları yaymaq qadağandır...” [21]. Həbs yerinin məsul şəxsləri hər hansı ədəbiyyatın qadağan edilib-edilməməsi barədə qərar verərkən onun məzmununu hərtərəfli bilməlidirlər ki, saxlanılan şəxslərin ədəbiyyata çıxış hüququ pozulmasın. Bu səbəbdən, ədəbiyyatın yuxarıda qeyd olunan mövzuları təbliğ edib-etmədiyini müəyyənəlmək üçün həmin ədəbiyyat növlərinə aid xarakterik meyarları müəyyən etməliyik.

Müharibə dövlətlər, millətlər (xalqlar) və sosial qruplar arasında mütəşəkkil silahlı mübarizə kimi başa düşülür. Müharibədə silahlı qüvvələrdən əsas və həlledici vasitə olmaqla yanaşı, iqtisadi, siyasi və ideoloji mübarizə vasitəsi kimi istifadə olunur. Müharibənin əsas hədəfi sülhün və əmin-amanlığın pozulmasıdır [6].

Müharibəni təbliğ edən ədəbiyyatı (çap və ya audiovizual məhsulu) hərbi ədəbiyyatdan fərqləndirmək üçün həbs yerinin məsul şəxslərinin onun xüsusiyyətlərini bilməsi vacibdir.

Təbliğat xarakterli material müəyyən bir fikri təsdiq etmək üçün hadisələri birtərəfli şəkildə şərh edir, yalnız öz mövqeyinin doğru olduğunu sübut etməyə və bunu ideoloji baxımdan əsaslandırmağa çalışır. Həmçinin, o manipulyativ xarakterli dil üslubuna malikdir. Münafiqə və müharibənin aparılmasına dəstək qazanmaq məqsədilə auditoriyanı səfərbər etmək üçün təbliğat xarakterli materiallar nifrət və qorxu hisslərini körükləmək, stereotiplərdən istifadə etmək və emosional təsir göstərmək kimi manipulyativ üsullardan istifadə edir. O cümlədən, müharibə təbliğatına yönəlmiş məhsullar tənqidi düşüncə və təhlil qabiliyyətini təşviq etmir. Əvəzində, öz mülahizəsini auditoriyaya sadə əxlaqi mühakimələrə əsaslanan mesajlarla çatdırır.

Müharibə təbliğatına yönəlmiş materiallar, adətən, millətçi əhvali-ruhiyyədə olan və ya müəyyən siyasi, ideoloji baxışları dəstəkləyən oxucu kütləsinə ünvanlanır. Müharibə təbliğatına yönəlmiş materiallar alternativ düşüncə tərzini rədd edir, fərqli baxışları və əks mövqeləri nəzərə almır, yalnız öz nöqteyi-nəzərinə əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu xüsusiyyətlərin bəziləri təbliğat ədəbiyyatı üçün xarakterik olsa da, hərbi mövzulardan bəhs edən bütün ədəbi əsərlər müharibəni təbliğ edən ədəbiyyat kimi qiymətləndirilə bilməz. Bəzi əsərlər müharibənin tənqidi işıqlandırılmasına xidmət edə, onun nəticələrini araşdırma və ya zorakılıq və ya müharibəyə çağırış etmədən qurbanların xatirəsinə həsr oluna bilər.

Zorakılıq bədən toxunulmazlığına, fiziki azadlığa və cinsi toxunulmazlığa qarşı qəsdən və qanunsuz müdaxilə olmaqla yanaşı, başqa şəxsin azadlığına və ya təhlükəsizliyinə zərər yetirən, eyni zamanda cinayət hüququ ilə müdafiə olunan digər obyektlərə qarşı yönəlmiş qəsd üsuludur [1, s. 7-10]. Zorakılığı təbliğ edən çap və audio-vizual məhsullar aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir və bu səbəbdən də milli qanunvericiliklə qadağan edilmişdir.

Belə ki, təbliğat xarakterli məhsullar zorakılıq hərəkətlərini ideallaşdıraraq onları törədənləri cəsarət, güc və qələbə simvolu kimi təqdim edə və şöhrətləndirə bilər. Həmçinin, bu cür məhsulda müəyyən insan qruplarına qarşı nifrət hisslərini oyatmaq üçün çox vaxt stereotiplərdən və

ksenofobiya istifadə edilir və bununla da zorakılığa haqq qazandırılır; zorakılığa açıq və ya gizli təhrik oxucuları aqressiyaya və güc tətbiqinə sövq edə bilər. Təbliğat məhsulu zorakılığın qurbanlarına və bütövlükdə cəmiyyətə vura biləcəyi maddi və mənəvi zərəri nəzərə almadan zorakılığın nəticələrini ya gözdən keçirir, ya da onların miqyasını kiçildir. O cümlədən, bu tip materiallar insanlara qarşı zorakılığı təşviq edə, onların yaşamaq, azadlıq və təhlükəsizlik hüquqlarını, habelə insan ləyaqətini inkar edir.

Ekstremizm “dövlətdə mövcud sosial norma və qaydaların ayrı-ayrı şəxslər və ya qruplar tərəfindən radikal şəkildə inkar edilməsi formasıdır. Bunun səbəbləri bəzi vətəndaşların sosial yönünü itirməsi, onların kifayət qədər təhsil almaması, cəmiyyətin böhran vəziyyətində olması, ictimai nəzarət institutlarının zəifliyi və hüquq sisteminin qeyri-effektivliyidir. Ekstremizm müasir dövrün kəskin problemi kimi getdikcə daha çox siyasi, iqtisadi, sosial, dini və cəmiyyət həyatının digər sahələrində özünü göstərir” [2, s. 71-72].

Ekstremizmi və terrorizmi təbliğ edən çap və audio-vizual məhsul aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olduğuna görə milli və beynəlxalq qanunvericilik aktlarında qadağan edilmişdir. Ekstremist məzmunlu məhsul çox vaxt müəyyən siyasi, dini və ya ideoloji məqsədlərə nail olmaq üçün radikallaşmaya, təcavüzə və zorakılığa çağıran ideoloji mesajları ehtiva edir. Həmçinin, ekstremist məzmunlu məhsul terrorçu qrupları təbliğ edə, onların fəaliyyətinə haqq qazandırma, dəstək göstərməyə və ya onlara qoşulmağa çağırış edə bilər. Həmçinin, bu tip materiallar zorakılıq və terror aktları üçün açıq və ya gizli çağırışlar ola bilər, oxucuları hücumlara və ya zorakılığın digər formalarına təhrik edə bilər. O cümlədən, ekstremist məzmunlu məhsul cəmiyyətə təzyiq göstərmək və ya müəyyən siyasi və ya dini məqsədlərə nail olmaq üçün mülki şəxslərə, hərbiçilərə və ya hökumət rəsmilərinə hücumlar da daxil olmaqla terrora istifadəni əsaslandırma və dəstəkləyə bilər [5].

Ekstremist məzmunlu məhsul terrorçuları tərifləyə, onları bir ideya və ya inanc uğrunda mübarizənin şəhidləri və ya qəhrəmanları kimi təqdim edərək, terrorçuları ideallaşdırır. Həmçinin, ekstremist məzmunlu məhsul cəmiyyətdən təcrid olunmanı təşviq edə və insanların müəyyən qruplarına onların dini, etnik və ya ideoloji mənsubiyyətlərinə görə nifrəti aşılaya bilər [14].

Bu cür çap və audio-vizual məhsul radikallaşmaya, zorakılığa səfərbərliyə töhfə verə bildiyi üçün istintaq təcridxanasının və müvəqqəti saxlama yerlərinin (bundan sonra – MSY) təhlükəsizliyi və sabitliyi üçün ciddi təhlükə yaradır. Ekstremist xarakterli ədəbiyyatın hazırlanması (yayılması) ekstremist icmanın fəaliyyətini təmin etmək üçün cinayətkar fəaliyyətlərindən biridir. “.... Ekstremist struktur bölmələr (bölmələr) təkcə ekstremist xarakterli ayrı-ayrı cinayətlər törətməklə kifayətlənməyib, həmçinin ekstremist icmanın fəaliyyətini təmin etmək üçün digər vəzifələri də yerinə yetirə bilər (məsələn, ...vərəqələr, ədəbiyyat və ekstremist xarakterli digər materiallar hazırlaya bilər)....” [8].

Milli, irqi, sosial və ya dini nifrət və düşmənçilik salınmasına yönələn yazılarda millətlərə, dinlərə, irqlərə qarşı, onların adət-ənənələrinə, həyat tərzinə, məişətinə qarşı aşkar hörmətsizlik, nifrət ifadə edən ideyaların təbliğat və təşviqatının aparılması, irqçilik təbliğatının aparılması, xalqların milli, dini rəhbərlərinin təhqir edilməsi, milli-mədəni və dini mərkəzlərin dağıdılmasını ehtiva edən çağırışlar mövcud olur. Milli ləyaqətin alçaldılması dedikdə milli əlamətinə görə insanları hər hansı formada təhqir etmə, ələ salma, bu və yadigər millətə mənsub olan tarixi mədəniyyət, incəsənət abidələri üzərində vandalizm aktı törətmə, adət-ənənələri məsxərəyə qoyma və s. başa düşülür [15, s. 615].

Milli, irqi, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan məhsul adətən aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olur və bir çap məhsulunun həqiqətən bu kateqoriyaya aid olub-olmadığını müəyyənləşdirmək

üçün onun məzmununun cəmiyyətə potensial təsirləri ətraflı şəkildə təhlil edilməli və obyektiv qiymətləndirilməlidir.

Bu növ məhsullarda müxtəlif sosial, irqi, milli və ya dini qruplar haqqında mənfi fikir yaratmaq üçün stereotiplərdən və qərəzli təsəvvürlərdən qabarıq şəkildə istifadə edilir. Həmçinin, orada tez-tez irqinə, milliyyətinə, etnik mənsubiyyətinə və ya dini inanclarına görə müəyyən insan qruplarına qarşı nifrət, düşmənçilik və ayrı-seçkiliyə yönələn çağırışlar yer alaraq, nifrət və ayrı-seçkilik təhrik edilir, münafişəyə səbəb olan nifrət terminologiyasından istifadə edilir.

Bu cür məhsul bir sosial, irqi, milli və ya dini qrupun digər qruplar üzərində üstünlüyünü təbliğ edər, daha az imtiyazlı qruplara qarşı hökmranlığa və ya zorakılığa haqq qazandırır və beləliklə, bir qrup şəxsin digərlərdən üstün olmasına təşviq edir.

Bundan başqa, təbliğat məhsulu digər dinlərin və ya mədəniyyətlərin üzvlərinə qarşı düşmənçilik yaratmaq üçün dini inancları və simvolları manipulyasiya edir.

Bu cür məhsul həbs yerlərində sosial və irqi gərginlik mənbəyidir, münafişələrin artmasına təşviq edir, müxtəlif dini, sosial və etnik qruplara mənsub olan şəxslərin birgə yaşayışını pozur və beləliklə, daxili intizam rejiminə təhlükə yaradır.

Azərbaycanda da, bir çox postsovet ölkələrində olduğu kimi, həbs yerlərində pornoqrafik çap və audiovizual məhsulaməhdudiyyətlər qoyulur. **Pornoqrafik materiallar və obyektlər** dedikdə “cinsi məqsədlər üçün həqiqi insanın və/və ya heyvanın təsvirini (foto, film və ya video) ehtiva edən material və obyektlər başa düşülür” [12]. Belə ki, pornoqrafik materiallara çıxışın məhdudlaşdırılması müəssisənin təhlükəsizlik maraqları və daxili intizamın təmin edilməsi zərurəti ilə əsaslandırılır. Belə materialların saxlanılan şəxslər arasında yayılması müəyyən hallarda aqressiv davranış formalarının, cinsi xarakterli hüquqpozuntuların və şəxslərarası münafişələrin yaranma riskini artırmaqla müəssisədə sabitliyin pozulmasına səbəb ola bilər. Həmçinin, həbs yerlərində müəyyən edilmiş daxili intizam qaydalarının və ümumi qəbul olunmuş əxlaqi-etik dəyərlərin qorunması məqsədilə cəmiyyətin mənəvi normalarına zidd hesab edilən, yaxud ictimai maraqlara zərər vurmaq potensialına malik materialların dövriliyinə və istifadəsinə məhdudiyyətin qoyulması məqsədəuyğun hesab edilir.

IV. Azərbaycanla eyni hüquq sisteminə aid xarici ölkələrin təcrübəsindən

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Rusiya Federasiyasında da həbsdə olanların nəinki kitabxanadan istifadə etmək hüququ, həmçinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq elektron kitablardan istifadə etmək hüququ da təsbit edilmişdir. Belə ki, Rusiya Federasiyası Ədliyyə nazirinin 04 iyul 2022-ci il tarixli 110 sayılı Əmri ilə təsdiq edilmiş “Cinayət-icra sisteminin istintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”na 1 sayılı Əlavəsində qeyd edilmişdir ki, hər bir təqsirləndirilən və yaxud şübhəli şəxsə, ödənişli əsaslarla, təcridxananın balansında olan, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarına (bundan sonra – İKT) çıxışı olmayan, audio, video yazı aparmayan bir ədəd texniki vasitə təqdim oluna bilər. Bu texniki vasitə həmçinin məhkəmənin və yaxud cinayət işi icraatında olan orqanın qərarı ilə də verilə bilər [9].

Əlavə olaraq, Rusiya Federasiyasında müvəqqəti saxlama yerlərində olan şəxslərdən başqa, ömürlük cəzaya məhkum olunmuş şəxslərin də elektron kitablardan istifadə etmə hüququ RF Ali Məhkəməsinin qərarında öz təsdiqini tapmışdır [7].

Avropa ölkələrində isə (məsələn Fransa, İngiltərə) penitensiar müəssisənin elektron kitabxanası şəhər kitabxanasının sisteminə qoşulu olur və məhbuslar, həbs olunmuş şəxslər digər vətəndaşlarla bərabər distant qaydada müxtəlif ədəbiyyatdan rejim qaydalarına uyğun olaraq istifadə edə bilirlər.

V. Beynəlxalq sənədlərdə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin ədəbiyyata çatım hüququ

Qanunun 23-cü maddəsində BMT-nin qəbul etdiyi “Məhbuslarla beynəlxalq minimal standart davranış Qaydaları”nın (Nelson Mandela Qaydaları) tələbləri də nəzərə alınmışdır. Adıçəkilən Qaydaların 40-cı maddəsinin tələblərinə əsasən, hər bir müəssisənin bütün kateqoriyalara mənsub olan məhbusların istifadə edə biləcəyi kitabxanası olmalıdır. Burada istər əyləncəli, istərsə də bilgi məzmunlu kitablar olmalıdır [16].

Həmçinin Qanunun müddəaları “Avropa Penitensiar Qaydaları” haqqında Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Rec(2006)2 sayılı Təvsiyəsinin tələblərinə əsaslanır.

Belə ki, Qaydalara əsasən, “hər bir həbs yerində məhkumların istifadəsi üçün nəzərdə tutulmuş, istirahət və təhsil məqsədlərinə xidmət edən geniş çeşiddə kitablar və digər resurslarla kifayət qədər təchiz olunmuş kitabxana olmalıdır. İmkan daxilində, həbsxananın kitabxanası ictimai kitabxana xidmətləri ilə əməkdaşlıq çərçivəsində təşkil olunmalıdır” [13].

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Velyo Velev Bolqarıstana qarşı işi üzrə 27 may 2014-cü il tarixli qərarında qeyd edilmişdir ki: “Həqiqətən, təhsil – mürəkkəb təşkil edilən və bahalı idarə edilən sahədir, dövlət orqanlarının buna sərf etdiyi vəsaitlər tükənməz deyil. Həmçinin, təhsil almaq imkanının tənzimlənməsinə dair qərar qəbul edərkən dövlət bir tərəfdən öz yurisdiksiyası altında olanların təhsil ehtiyacları, digər tərəfdən isə bunlara cavab vermək üçün məhdud imkanlar arasında ədalətli tarazlığa nail olmalıdır. Eyni zamanda, Məhkəmə, bəzi başqa dövlət xidmətlərindən fərqli olaraq, təhsilin Konvensiya ilə bilavasitə qorunan hüquq olması faktını nəzərdən qaçırmamalıdır” [18].

VI. Azərbaycanda hüququn tətbiqi zamanı aşağıda sadalanan bir sıra çətinliklər meydana çıxır:

1. Müvəqqəti saxlama yerlərində saxlanılan şəxslərin elektron kitablardan istifadə etmə hüququ Qanunda və digər normativ hüquqi aktlarda müəyyən olunmayıb.

2. Nə “İstintaq təcridxanalarının daxili intizam Qaydaları”nda, nə də ki “Müvəqqəti saxlama yerlərinin daxili intizam Qaydaları”nda kitabxana işinin təşkilinə dair tənzimləmə müəyyən olunmayıb. Bu səbəbdən, həbs yerlərində kitabların alınması, yenilənməsi, qəzet və jurnallara abunə olunması ilə bağlı qaydalar qeyri-müəyyən olaraq qalır. Nəticə etibarilə, bu işin təşkili kitabxananın məsul şəxsinin iradəsindən asılı olur, yəni hüququn həyata keçirilməsi subyektiv faktordan asılı olur.

3. Tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin yanında məhdud (50 kq-dək) çəkiddə əşyaların olması müəyyən olunmuşdur və bu əşyaların sırasına kitablar, dərsliklər, qəzet və jurnallar da daxildir. Kitabların ümumi əşyaların çəkisinə daxil edilməsi onunla nəticələnir ki, həbs yerində saxlanılan şəxs kitabı deyil, geyimi və yaxud digər zəruri əşyaları seçməli olur [3, s. 298-304].

Bundan fərqli olaraq, cəzaçəkmə müəssisəsində məhkumların əldə etdikləri kitablar ümumi əşyaların və bağlamaların çəkisinə daxil deyildir. Bununla da, qanunvericinin məhbuslarla həbs yerində saxlanılan şəxslər arasında fərq qoyması ayrı-seçkiliyə səbəb olur, demokratik cəmiyyətdə qəbulolunan hesab edilmir, hüquqi əsaslandırılması mövcud deyil və hüquqi müəyyənlik prinsipini pozur.

Onu da qeyd etməliyik ki, hazırkı hüquqi tənzimləmədən fərqli olaraq, qüvvədən düşmüş 07.04.2007-ci il tarixli “Cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydaları”nda “Kitabxana işi” adlı bölmə (247, 248-ci maddələr) var idi və müəssisədə kitabxanaların fəaliyyəti, onların

yenilənməsi, hər nəfərə ayrılan minimal norma, kitabların yenilənmə qaydası və sair məsələlər həmin normativ hüquqi aktda öz əksini tapmışdı.

VII. Nəticə və problemin həlli ilə bağlı təkliflər

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin kitabxanadan istifadə etmək, öz vəsaiti hesabına ədəbiyyat, qəzet, jurnal və yazı ləvazimatları əldə etmək hüququnu tanısa da, müharibəni, zorakılığı, ekstremizmi, terrorizmi, milli, irqi, dini və sosial ədavəti təbliğ edən, habelə pornoqrafik xarakter daşıyan materiallara münasibətdə müəyyən məhdudiyyətlər nəzərdə tutmuşdur. Bu məhdudiyyətlər həbs yerlərində təhlükəsizliyin, daxili intizamın və digər şəxslərin hüquqlarının qorunması məqsədi daşıyır və demokratik cəmiyyətlərdə qəbul olunmuş legitim məqsədlərə əsaslanır.

Bununla yanaşı, hüquqi tənzimləmənin təhlili bir sıra problemlərin mövcudluğunu da ortaya qoyur. İlk növbədə, müvəqqəti saxlama yerlərində və istintaq təcridxanalarında elektron kitablardan istifadə imkanlarının normativ qaydada müəyyən edilməməsi müasir texnologiyaların penitensiar sistemə integrasiyasını məhdudlaşdırır. Xarici ölkələrin, xüsusilə Rusiya Federasiyasının təcrübəsi göstərir ki, internetə çıxışı olmayan elektron kitab qurğularından istifadə həm təhlükəsizlik tələblərinə uyğun gəlir, həm də saxlanılan şəxslərin informasiya və təhsil resurslarına çıxışını genişləndirir.

Digər mühüm problem kitabxana fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı normativ mexanizmlərin olmamasıdır. Hazırkı hüquqi vəziyyətdə kitab fondlarının formalaşdırılması, yenilənməsi, qəzet və jurnallara abunə məsələləri konkret qaydalarla tənzimlənmədiyindən bu sahədə vahid praktika formalaşmır və hüququn həyata keçirilməsi müəyyən dərəcədə inzibati subyektivlikdən asılı vəziyyətdə qalır.

Bundan əlavə, həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin əldə etdikləri kitabların və digər çap məhsullarının ümumi əşya çəkisinə daxil edilməsi onların informasiya əldə etmək hüququnun həyata keçirilməsini faktiki olaraq məhdudlaşdırır. Məhkumlar üçün belə məhdudiyyətin tətbiq edilməməsi, lakin həbs yerlərində saxlanılan şəxslərə münasibətdə qüvvədə qalması obyektiv və əsaslandırılmış fərqləndirmə kimi görünür. Bu yanaşma hüquqi müəyyənlik, bərabərlik və ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipləri baxımından yenidən qiymətləndirilməlidir.

Bu səbəbdən məqsədəuyğun olardı ki, qanunvericilikdə həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin elektron kitablardan istifadə hüququ təsbit edilsin, kitabxana işinin təşkili ilə bağlı vahid qaydalar qəbul olunsun, həmçinin kitabların, qəzet və jurnalların ümumi əşya və bağlama çəkisinə daxil edilməməsi barədə xüsusi hüquqi tənzimləmə müəyyən edilsin. Belə dəyişikliklər milli qanunvericiliyin Nelson Mandela Qaydalarının və Avropa Penitensiar Qaydalarının tələblərinə daha da uyğunlaşdırılmasına, saxlanılan şəxslərin fundamental hüquqlarının daha effektiv təmin olunmasına və penitensiar sistemin humanistləşdirilməsi istiqamətində mühüm addım ola bilər.

Bibliografiya

1. Браусов А.М. Понятие насилия в уголовном праве/Сборник материалов 59 научной конференции аспирантов и студентов Белорусского госуниверситета. - Минск, 2002. - С. 7-10.

2. Челябинский А.А. Экстремизм как глобальная проблема. Беларусь в современном мире / материалы XV Международной научн. конференции, посвящ. 95-ти летию образования Белорусского государственного университета от 27.10.2006, с. 71-72.
3. İbayev V.Ə. red. ilə "Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqların təmin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun elmi-praktiki kommentariyası. - Bakı, 2024, s. 298-304
4. Qasımov A.E. Cəza-icra hüququ tarixi Bakı – 2003. s. 200
5. Qocalıyev N. Saim Arı. Erməni məsələsi. "Son 53 ildə erməni terroristləri 30-dan çox türk diplomat və onların ailə üzvlərini öldürüb" [Elektron resurs]. URL: https://azertag.az/ru/xeber/za_poslednie53_goda_armyanskie_terroristy_ubili_bolee_30_tureckih_diplomatov_i_chlenov_ih_semei-2797120
6. Комментарий (неофициальный) к Уголовному Кодексу Российской Федерации [Elektron resurs] URL: <https://ukodeksrf.ru/ch-2/rzd-12/gl-34/st-353-uk-rf>
7. «О признании Верховным Судом РФ права на получение электронных книг и чайника пожизненно заключенным» / Агентство права и судебной практики [Elektron resurs] URL: https://rapsinews.ru/judicial_news/20240124/309567207.html
8. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности» № 11 от 28 июня 2011 года
9. Приказ Министерства юстиции Российской Федерации от 4 июля 2022 г. № 110 «Об утверждении Правил внутреннего распорядка следственных изоляторов уголовно-исполнительной системы.
10. Приказ НКВД СССР № 001167 «Положение о следственных изоляторах ИТЛ НКВД СССР» от 02.10.1939. Положение о следственных изоляторах при исправительно-трудовых лагерях НКВД СССР, ст.29, пункт в.
11. Пушкарева, И.А.Одинцова, Л.Н. Особенности содержания различных категорий осужденных к лишению свободы в зарубежных странах // Вестник Кузбасского института № 1 (42).. - 2020, с. 63
12. Российская Общественная Инициатива «Определить в законе понимания порнографии» № 38Ф101615. [Elektron resurs]. URL: <https://www.roi.ru/101615/>
13. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies) [Revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 - see Rec(2006)2-rev]
14. Salimov K.N. "Sovremenniy problem terrorizma: "Kriminologicheskoye issledovaniye" 1999. [Elektron resurs]. URL: <https://www.dissercat.com/content/sovremenniy-problemy-terrorizma-kriminologicheskoye-issledovanie>

15. Səməndərov F.Y. red. ilə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. II Hissə. - Bakı – 2023, 615 s
16. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) adopted on 17 December 2015, pdf, pp. 6
17. US Supreme Court Decision on April 29, 1974 Procunier v. Martinez, 416 U.S. 396 (1974). No. 72-1465. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/416/396/>
18. Velyo Velev v. Bulgaria. European Court of Human Rights, Fourth Section, Application No. 16032/07, Judgment of 27 May 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-153074%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-153074%22]})
19. AR Nazirlər Kabinetinin “Həbs yerlərinin daxili intizam Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə 26.02.2014-cü il tarixli, №63 sayılı Qərarı [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/33805>
20. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi [Elektron resurs]. URL: <https://e-qanun.az/framework/46951>
21. Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Elektron resurs”]. URL: <https://e-qanun.az/framework/23933>.

Məqalə daxil olmuşdur: 12 iyul 2026-ci il

Çapa qəbul edilmişdir: 26 iyul 2026-ci il

Abasova G.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.11-22

UDC: 343.811

**Right of Access to Literature in Pre-Trial Departments in Azerbaijan:
Theoretical and Practical Issues**

Abstract: As in many developed countries, in Azerbaijan, the provision of persons held in places of deprivation of liberty with legal and other literature, newspapers, magazines, and writing materials is provided by law. In the article, the author examined the sufficiency of the normative regulation of the law, identified problems in practice, and analyzed local and international legal documents. A comparative analysis of the availability of literature for persons held in places of deprivation of liberty was also conducted with foreign countries that have the same legal system as Azerbaijan.

The article examines the rules for obtaining literature, newspapers and magazines, which serve to ensure that detained or arrested persons comply with the regime and maintain high morale while in custody; legal restrictions on the provision of literature to these persons are analyzed. Thus, theoretical and practical ways of distinctive features for identifying publications that promote war, violence, extremism, terrorism and cruelty, incite racial, national, religious, social hatred and enmity, and are also pornographic materials are dedicated.

♦ **Abasova Gunay** - Legal Researcher of the Department of legal research. The Institute of Law and Human Rights. Member of the Bar Association of the Republic of Azerbaijan. E-mail: g.abasova@inbox.ru

At the end of the article, the existing problems of regulatory rules of the right of access to literature for persons held in places of forced detention are analyzed, and conclusions are made and corresponding proposals are given in the area of increasing the level of ensuring the analyzed right.

Keywords: place of detention, detainee, arrested, war, violence, extremism, terrorism, cruelty, national hatred, religious hatred, social hatred, pornographic materials, place of temporary detention, library.

References

1. Brausov, A.M. "The Concept of Violence in Criminal Law." In: Proceedings of the 59th Scientific Conference of Postgraduate and Undergraduate Students of the Belarusian State University. Minsk, 2002, ppr. 7-10 (in Russian).
2. Chelyadinsky, A.A. "Extremism as a Global Problem." In: Belarus in the Contemporary World: Proceedings of the 15th International Scientific Conference Dedicated to the 95th Anniversary of the Belarusian State University. dated 27 Oct. 2016, pp. 71-72 (in Russian).
3. Scientific and Practical Commentary on the Law of the Republic of Azerbaijan "On Ensuring the Rights and Freedoms of Persons Held in Detention Facilities". Edited by V.A. Ibayev. Bakı – 2024, pp. 298-304 (in Azerbaijani).
4. Gasimov, A.E. History of Penal Enforcement Law. Bakı – 2003. 200 p.(in Azerbaijani).
5. Gojaliyev, N. Saim Ari. The Armenian Issue. "Over the last 53 years, Armenian terrorists have killed more than 30 Turkish diplomats and their family members" Available at: URL: https://azertag.az/ru/xeber/za_poslednie53_goda_armyanskie_terroristy_ubili_bolee_30_tureckih_diplomatov_i_chlenov_ih_semei-2797120 (in Russian).
6. Unofficial Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation. Available at: URL: <https://ukodeksrf.ru/ch-2/rzd-12/gl-34/st-353-uk-rf>
7. "On the Recognition by the Supreme Court of the Russian Federation of the Right of Life-Sentenced Prisoners to Possess Electronic Books and Electric Kettles as Lawful. Legal and Judicial Practice. Aqentstvo prava i sudebnoy praktiki. Available at: URL: https://rapsinews.ru/judicial_news/20240124/309567207.html (in Russian).
8. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation On Judicial Practice in Criminal Cases Concerning Crimes of an Extremist Nature. (in Russian).
9. Order of the Ministry of Justice of the Russian Federation No. 110 of 4 July 2022 "On Approval of the Internal Regulations of Pre-Trial Detention Centres of the Penal Enforcement System, the Internal Regulations of Correctional Institutions, and the Internal Regulations of Correctional Centres of the Penal Enforcement System. (in Russian).
10. Order of PCİA of the USSR No. 001167 dated by 2 October 1939 on the Enactment of the Regulations on Investigation Detention Facilities of the Corrective Labour Camps of the PCİA of the USSR. (in Russian).
11. Pushkareva, I.A.Odintsova, L.N. "The Detention of Various Categories of Persons Sentenced to Imprisonment in Foreign Countries."//Vestnik Kuzbasskoqo Instituta № 1 (42) / 2020, 63 p. (in Russian).
12. Russian Public Initiative "To Define the Concept of Pornography in Law". Available at: URL: <https://www.roi.ru/101615/> (in Russian).

13. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies) [Revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 - see Rec(2006)2-rev]

14. Salimov. K. N. Dissertation “Contemporary Problems of Terrorism: A Criminological Study”, 1999. Available at: URL: <https://www.dissercat.com/content/sovremennyye-problemy-terrorizma-kriminologicheskoe-issledovanie> (in Russian).

15. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. Part II. Edited by F.Y. Samandarov. Baku – 2023, 615 p. (in Azerbaijani).

16. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules) adopted on 17 December 2015, pdf, pp. 6

17. US Supreme Court Decision on April 29, 1974 *Procunier v. Martinez*, 416 U.S. 396 (1974) No. 72-1465 <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/416/396/>

18. *Velyo Velev v. Bulgaria*. European Court of Human Rights, Fourth Section, Application No. 16032/07, Judgment of 27 May 2014 [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-153074%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-153074%22]})

19. AR The Resolution of Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan. No. 63 dated 26 February 2014 “On Approval of the Internal Rules of Detention Facilities”. Available at: URL: <https://e-qanun.az/framework/33805> (in Azerbaijani).

20. The Criminal Enforcement Code of the Republic of Azerbaijan. Available at: URL: <https://e-qanun.az/framework/46951> (in Azerbaijani).

21. The Law of the Republic of Azerbaijan “On Ensuring the Rights and Freedoms of Persons Held in Detention Facilities”. Available at: URL: <https://e-qanun.az/framework/23933>. (in Azerbaijani).

The article was submitted: 2026 July 12

Accepted for publication: 2026 July 26

Абасова Г.Х.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2026.84.11-22

УДК: 343.811

Право на обеспечение литературой в местах содержания под стражей в Азербайджане: теоретические и практические вопросы

Аннотация: Как и в развитых государствах, в Азербайджанской Республике право лиц, содержащихся в местах лишения свободы, на обеспечение юридической и художественной литературой, периодическими печатными изданиями (газетами и журналами), а также письменными принадлежностями в той или иной форме закреплено в законодательстве. В настоящей статье исследуется вопрос достаточности нормативно-правового регулирования в данной сфере, выявляются и анализируются проблемы, возникающие в правоприменительной

♦ Абасова Гюнай Ханоглан гызы - Исследователь права Института права и прав человека, Член Коллегии Адвокатов Азербайджанской Республики. E-mail: g.abasova@inbox.ru

практике, а также рассматриваются соответствующие национальные и международно-правовые акты. Наряду с этим проводится сравнительно-правовой анализ обеспечения доступа к литературе лиц, содержащихся в местах лишения свободы, с учетом опыта зарубежных государств, правовые системы которых имеют сходные с Азербайджанской Республикой особенности.

Кроме того, в статье исследуются правила приобретения литературы, газет и журналов задержанными и арестованными лицами в период содержания под стражей с позиций обеспечения соблюдения установленного режима содержания и поддержания надлежащего морально-психологического состояния указанных лиц. Анализируются предусмотренные законодательством ограничения в отношении обеспечения их литературой, а также рассматриваются теоретические и практические подходы к определению отличительных признаков изданий, пропагандирующих войну, насилие, экстремизм, терроризм и жестокость, разжигающих расовую, национальную, религиозную или социальную вражду и неприязнь, а также изданий порнографического характера.

В заключительной части статьи анализируются существующие проблемы нормативно-правового регулирования права лиц, содержащихся в местах лишения свободы, на доступ к литературе. На основании проведенного исследования и полученных результатов формулируются соответствующие правовые и практические предложения, направленные на совершенствование механизмов реализации указанного права и повышение уровня его обеспечения.

Ключевые слова: место содержания под стражей, задержанное лицо, арестованное лицо, война, насилие, экстремизм, терроризм, жестокость, национальная вражда, религиозная вражда, социальная рознь, порнографический материал, место временного содержания, библиотека.

Дата поступления: 12 июля 2026 г.

Дата принятия в печать: 26 июля 2026 г.